

พื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์: จุดเปลี่ยนการอนุรักษ์กระแสหลักสู่แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

เมื่อก้าวถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติ การประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและเขตอุทยานแห่งชาติชวนให้จินตนาการถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่ชีวิตด้วยจำนวนและสายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ แนวคิดดังกล่าวเป็นรูปธรรมหนึ่งของการจัดการธรรมชาติด้วยแนวคิดแบบทวิลักษณ์นิยม (dualism) อันเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์อาณานิคมที่แบ่งแยกลำดับชั้น (hierarchy) ในขณะเดียวกันก็สร้างสภาวะการพึ่งพา (dependency) ให้สิ่งที่มีอำนาจน้อยกว่าไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ต้องถูกควบคุมโดยอีกสิ่งที่มีอำนาจมากกว่าผ่านวาทกรรมและความเป็นสถาบัน (Plumwood 1993) เช่น การแบ่งแยกระหว่าง “มนุษย์” กับ “ธรรมชาติ” (human/nature)

หากมองในมุมมองของนักอนุรักษ์ การแบ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติเพื่อการอนุรักษ์ไว้ไม่ให้ถูกรบกวนโดยมนุษย์ เป็นแนวคิดการอนุรักษ์กระแสหลักที่ก่อตัวขึ้นในโลกตะวันตกมาหลายทศวรรษ แนวคิดทำให้เกิดการสร้างความร่วมมือในระดับนานาชาติ โดยสร้างกรอบให้ธรรมชาติกลายเป็นสิ่งภายนอกและไม่สัมพันธ์กับมนุษย์ ซึ่ง Jon Anderson (2010) มองว่าผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจะยิ่งถูกผลักออกไปและถูกพรั่เลือนว่าเป็นผลมาจากกิจกรรมด้านการพัฒนาของมนุษย์

แต่จากวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบแบบข้ามพรมแดน เช่น หมอกควันและภาวะโลกร้อน นำมาสู่แนวคิดที่เชื่อว่าการกระทำของ *มนุษย์* คือต้นเหตุของการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างมีนัยสำคัญ เป็นการก้าวเข้าสู่ยุคแอนโทรโปซีน (Anthropocene) หรือ ยุคสมัยของมนุษย์ นักคิดเฟมินิสต์อย่าง Donna Haraway (Haraway, Mitman, and Tsing 2019) ได้แย้งแนวคิดดังกล่าว และมองว่าแนวคิดนี้ทำให้สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์เป็นเพียงทรัพยากรที่รอวันถูกยึดครองเท่านั้น และไม่ใช่ “มนุษย์” ทุกคนที่ก่อให้เกิดวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม ขณะที่ Anna Tsing (2021) กล่าวเสริมว่า ควรมองยุคแอนโทรโปซีนอย่างเป็นหย่อมย่าน (patchy Anthropocene) เพราะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมไม่ได้ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน

ในแต่ละพื้นที่ กล่าวคือ ชุมชนพื้นถิ่นมักเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการพัฒนา แทนที่จะเป็นกลุ่มนายทุนที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมดังกล่าว

แนวคิดการอนุรักษ์กระแสหลักจึงมีความสัมพันธ์กับการสะสมทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งการฉกฉวยทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน และการขูดรีดแรงงานเพื่อสร้างกำไรให้แก่ตนเอง ถือเป็น การสะสมทุนอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของชนชั้นปกครอง ในประเด็นนี้ Brockington et al. (2008 อ้างถึงใน Büscher และ Fletcher 2014) เสนอว่า นักอนุรักษ์ธรรมชาติกระแสหลักมัก แสดงออกว่าตนเป็นขั้วตรงข้ามกับเศรษฐกิจเชิงอุตสาหกรรม แต่ในทางกลับกัน การอนุรักษ์ รูปแบบดังกล่าวเป็นกลยุทธ์ที่พยายามสร้างรายได้จากทรัพยากรธรรมชาติ และอนุรักษ์มันไว้เพื่อ เป็น “ต้นทุนทางธรรมชาติ”

เช่นเดียวกับงานเขียนเรื่อง *ธรรมชาติสถาปนา การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสมัยของทุน* ของ ฌัก ลีเรียร์ (2566) อธิบายเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติภายใต้การขยายตัวของเศรษฐกิจ ทุนนิยม ที่ชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติกลายเป็นทรัพยากรที่ถูกจัดการผ่านการทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification of nature) กระบวนการพรากทรัพยากร (accumulation by dispossession) และยังหมายรวมถึงการจัดการมนุษย์บางกลุ่มที่ถูกกดทับและอยู่ภายใต้ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมให้กลายเป็นแรงงานราคาถูกอีกด้วย ขณะที่ Jason Moore และ Raj Patel (2018) กล่าวถึง “ยุคสมัยของทุน” (Capitocene) เพื่อเน้นย้ำถึงระบบทุน นิยมที่แทรกซึมเข้ามาจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง *มนุษย์* (ชนชั้นปกครอง) และ *ธรรมชาติ* (หมายรวมถึงมนุษย์ที่ถูกปกครอง) อันก่อให้เกิดการขยายตัวของทุนไปยังพื้นที่อื่น ๆ ผ่าน การใช้ความรุนแรง วัฒนธรรม หรือความรู้ เพื่อใช้สอย *ธรรมชาติ* ในรูปแบบที่มีราคาถูกที่สุด

ในบริบทสังคมไทย ป่าเคยถูกทำให้เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าเชิงพาณิชย์และการส่งออก ภายใต้การแทรกแซงและสนับสนุนของอาณานิคมยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 20 ก่อนจะถูกห้าม สัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2532 อย่างไรก็ตาม รัฐได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ด้วยการเข้าควบคุมพื้นที่ผ่านการจัดทำแผนที่เพื่อการอนุรักษ์ ผู้เขียนเห็นว่าความสัมพันธ์รูปแบบ ใหม่ในการอนุรักษ์ธรรมชาติคือการยึดแย่งพื้นที่สีเขียว (green grabbing) ผ่านการออกกฎหมาย ว่าด้วยการคุ้มครองป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่ง Marcelo Marques Miranda (2019) อธิบายว่ากฎหมายเหล่านี้เป็นการสถาปนา จัดการ และรักษาธรรมชาติผ่านการเป็นเจ้าของ

ใช้ประโยชน์ และอยู่อาศัยในพื้นที่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนพื้น
ถิ่นที่อาศัยอยู่เดิม

รูปธรรมในกรณีของประเทศไทย คือ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2524 และ
การขึ้นทะเบียนมรดกโลกทางธรรมชาติของกลุ่มป่าแก่งกระจานในปี พ.ศ. 2564 สะท้อนการ
อนุรักษ์กระแสหลักที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ รวมถึงการคำนึงถึง
คุณค่าโดดเด่นเชิงวิทยาศาสตร์ในฐานะเป็นที่อยู่อาศัยของนานาพันธุ์พืชและสัตว์ป่า อย่างไรก็ตาม
พื้นที่ป่าแก่งกระจานมีกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอที่อาศัยอยู่ และมีหลักฐานการอยู่อาศัยก่อนการ
ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ แต่กลับถูกโยกย้ายถิ่นฐานและเผชิญกับความยากจนเมื่อต้อง
ผันตนเองมาเป็นแรงงาน (International Work Group for Indigenous Affairs 2021)
นอกจากนี้ ชาวบ้านบางกลุ่มไม่ได้รับการจัดสรรที่ดิน ไม่สามารถทำการเกษตรได้เนื่องจากขาดน้ำ
และความอุดมสมบูรณ์ของดิน และวิถีชีวิตดังกล่าวไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมและวัฒนธรรม
การทำไร่หมุนเวียน (เพ็ญพรรณ อินทปันตี 2564) เหตุการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการสะสมทุน
เกิดขึ้นตั้งแต่การพรากทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ และการเกิดขึ้นของกิจกรรม
ทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ทำให้ชาวปกากะญอกลายเป็นเพียงผู้รอคอย
ความช่วยเหลือจากภาครัฐเท่านั้น

อีกหนึ่งพื้นที่ในกระแสสถานการณ์ปัจจุบันอย่างป่าทับลาน แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดการ
อนุรักษ์กระแสหลักที่มองว่าป่าต้องปราศจากการอยู่อาศัยของมนุษย์ ซึ่งเป็นการสะสมทุนผ่านการ
ใช้ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบอุทยานแห่งชาติ หากมองย้อนกลับไปถึงวาทกรรมด้านการพัฒนา
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ธรรมชาติในไทยถูกมองเป็นเพียงที่ดินและวัตถุดิบ ในขณะที่มนุษย์
ถูกมองว่าเป็นแรงงาน (ยศ สันตสมบัติ 2559 อ้างถึงใน สุรศักดิ์ จำรัสการ 2560) ซึ่งมุมมอง
การพัฒนาดังกล่าวเป็นการทำลายชุมชนและธรรมชาติเพื่อสร้างความทันสมัยด้านความเจริญของ
ประเทศ ต่อมา ธรรมชาติถูกมองว่าเป็นสิ่งที่สามารถจัดการได้ผ่านการกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว
และการศึกษาของประชาชน โดยเกิดการตัดถนนผ่านอุทยานแห่งชาติทับลาน การสร้างฝายเก็บน้ำ
และโครงการท่องเที่ยวในเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่ง สุรศักดิ์ จำรัสการ (2560) เห็นว่า เป็นความขัดแย้ง
เชิงพื้นที่ กล่าวคือ ในแง่หนึ่ง รัฐต้องการอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ป่า แต่กลับพัฒนาบริเวณ
ดังกล่าวเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและมีรายได้จากกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านนักท่องเที่ยวและที่พักในอุทยาน
แห่งชาติทับลานเอง จากการศึกษาของ จันทรพัล วจีฐนชัยพล และคณะ (2567) พบว่า มีชุมชน

อาศัยอยู่ในพื้นที่โดยใช้สิทธิในที่ดิน ส.ป.ก. 4-01 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 ก่อนการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน แต่ในปัจจุบัน ชุมชนเหล่านี้ถูกทำให้กลายเป็นผู้บุกรุกผ่าน พ.ร.บ. อุทยานแห่งชาติ แม้จะเคยได้รับสิทธิในพื้นที่ก่อนหน้านี้ก็ตาม

เห็นได้ว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของไทยเป็นไปในแนวทางเดียวกับการอนุรักษ์กระแสหลักที่เน้นเรื่อง “ป่าปลอดคน” และ “การจัดการธรรมชาติ” โดยการผูกขาดการจัดการทรัพยากรไว้ที่รัฐ และแม้ในกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติเริ่มมีมาตรการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า แต่ก็ยังต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ และปราศจากการมีส่วนร่วมของชุมชนดั้งเดิมที่อยู่ร่วมกันป่า แนวทางดังกล่าวจึงเป็นเพียงการเปลี่ยนรูปแบบวาทกรรมและสถาบันให้การสะสมทุนและการขยายตัวของมันดูแยบยลขึ้น ดังนั้นข้อเสนอสำคัญในการทำความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ ต้องมองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ถูกปกครองและมนุษย์กับธรรมชาติในบริบทของทุนนิยม และให้คุณค่าต่อความสามารถในการบริหารจัดการพื้นที่ตามวิถีภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งจะช่วยรื้อถอนปัญหาเชิงโครงสร้างที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน และก่อให้เกิดการผสมผสานองค์ความรู้ท้องถิ่นในการอนุรักษ์ธรรมชาติและการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนต่อไป

ที่ผ่านมา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ได้ผลักดันแนวคิด **“พื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์”** เพื่อชี้ให้เห็นว่าการจัดการพื้นที่และการอนุรักษ์ธรรมชาติสามารถดำเนินไปอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนในฐานะชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ และจะช่วยสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ รวมทั้งชุมชนได้รับการส่งเสริมศักยภาพบนฐานทุนทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการผสมผสานองค์ความรู้ใหม่ ๆ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและพึ่งพาตนเองได้ โดยความหมายของคำว่า “พื้นที่” ครอบคลุมทั้งพื้นที่เชิงวัฒนธรรมและพื้นที่เชิงกายภาพ 5 ประเภท ได้แก่ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกินตามวิถีภูมิปัญญา พื้นที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม พื้นที่ที่ชุมชนมีการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนฐานวัฒนธรรม และพื้นที่ที่ชุมชนมีการจัดการเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจุบันมีพื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์กว่า 23 พื้นที่ที่ได้รับการประกาศไปแล้ว และกระจายตัวอยู่ในเกือบทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย หนึ่งในตัวอย่างพื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิต

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้รับการยกย่องว่าสามารถช่วยรักษาผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ไว้กว่าหมื่นไร่ คือ ชุมชนปกากะญอ บ้านห้วยหินลาดใน หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โดยชุมชนมีข้อตกลงร่วมกันในการดูแลป่าชุมชนบนฐานวัฒนธรรมและข้อห้ามตามประเพณี เช่น การห้ามตัดไม้ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการทำแนวกันไฟช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี นอกจากนี้ชุมชนยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจนช่วยสร้างรายได้ผ่านผลิตภัณฑ์ชุมชน (กาแฟ ชา และน้ำผึ้ง) และได้รับการยอมรับในระดับชาติและสากล

ผู้เขียน

พมิรา รัชชอร์ศิลป์

นักบริหารเครือข่ายและขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

รายการอ้างอิง

Anderson, J. (2010). From 'Zombies' to 'Coyotes': Environmentalism Where We Are. *Environmental Politics*, 19(6), 973-991.

Büscher, B., & Fletcher, R. (2014). Accumulation by Conservation. *New Political Economy*, 2(2), 1-26.

Gregg, M., Haraway, D., & Tsing, A. (2019). Reflections on the Plantationocene - A Conversation with Donna Haraway and Anna Tsing. *Edge Effects*.

International Work Group for Indigenous Affairs. (2021, 19 February). *Protect the Indigenous Karen to Return Home Safely*. <https://www.iwgia.org/en/news/3996-protect-the-indigenous-karen-to-return-home-safely.html>

Miranda, M. M. (2019). The Resurgence of the Heritage of Indigenous Peoples of Thailand in the Aftermath of Development. *Journal of Heritage Management*, 4(1), 73-84.

- Moore, J. W., & Patel, R. (2018). *History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. University of California Press/Black Press reprint.
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge.
- Tsing, A L., Deger, J., Saxena, A. K., & Zhou, F. (2021). Introduction to Feral Atlas, *Feral Atlas: The More-Than-Human Anthropocene*. Stanford University Press.
<https://feralatlus.supdigital.org/?cd=true&bdttext=introduction-to-feral-atlas>
- สุรศักดิ์ จำรัสการ. (2560). *วาทกรรมการใช้ประโยชน์ในที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชน กรณีศึกษา : อุทยานแห่งชาติทับลานและอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยรังสิต]. Rangsit University Intellectual Repository.
- จันธนพัล วงษ์ธนชัยพล, นิริตา สิริพงษ์ศักดิ์กษิณ, นิพนธ์ โชะเฮง, และณัฐพงษ์ บุญเหลือ. (2567). ปัญหาการถือครองที่ดินของราษฎรบริเวณพื้นที่อุทยานแห่งชาติทับลานกรณีศึกษาเขตปฏิรูปที่ดินในอำเภอรังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, 7(1), 44-60.
- เพ็ญพรรณ อินทบัณฑิต. (2564, 21 มกราคม). *ย้อนอดีต เส้นทางที่ไม่ได้เลือก: กะเหรี่ยงแก่งกระจาน*. The Active.
<https://theactive.net/data/karen-kaeng-krachan-timeline/>